

*Середа В.І.,
к.е.н., доцент,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка*

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО ФОНДУ У ПІДТРИМАННІ СТАБІЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Постановка проблеми. Міжнародні організації сьогодні відіграють все більшу роль у сприянні економічному розвитку країн. Міжнародний валютний фонд, який виконує регулюючу та стабілізуючу функцію в світовій економічній системі, наприкінці ХХ ст. допомагав постсоціалістичним країнам подолати наслідки трансформаційної кризи та підтримати економічну рівновагу в процесі їхнього переходу до системи ринкових відносин та інтеграції у світове господарство. Відмінною особливістю співробітництва МВФ з трансформаційними країнами була еволюція функцій Фонду від джерела отримання кредитів до гаранта зовнішньої платоспроможності країни.

На сьогоднішній день ці країни належать до активних реципієнтів допомоги МВФ, тому вивчення досвіду співробітництва з ними має не тільки наукове, а й практичне значення для використання результатів аналізу при розробці Україною власної стратегії співробітництва з міжнародними економічними та фінансовими організаціями щодо стабілізації економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців не існує однозначної відповіді стосовно впливу міжнародних фінансових організацій загалом і Міжнародного валютного фонду, зокрема, на фінансовий та економічний розвиток позичальників. Дослідженням даної теми займаються такі вітчизняні та російські вчені, як О.Г.Білорус, В.С. Будкін, А.С.Гальчинський, І.Н.Герчікова, М.А.Дудченко, О.К. Єременко, П.С.Єщенко, Л.Л. Кістерський, В.С. Кузнєцов, І.І. Лукінов, Д.Г. Лук'яненко, І.О. Лютий, Ю.М. Пахомов, О.В. Плотніков, О.І. Рогач, С.В. Сіденко, В.М. Федосов, А.С. Філіпенко, В.І. Хорошковський, О.І. Шнирков та інші. Водночас необхідно зазначити, що, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених діяльності Фонду, ця тема не є достатньо дослідженою і потребує подальшого вивчення та опрацювання.

Мета статті: дослідження проблем впливу МВФ на стабільність економічного розвитку країн з перехідною економікою.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах світової фінансової кризи та обмеженості доступу до ринків капіталу роль міжнародних фінансових організацій у забезпеченні макрофінансової

стабільності країн-членів підвищується. Зокрема, політика МВФ спрямована на стабілізацію міжнародної системи платежів і розрахунків, недопущення кризових ситуацій у цій сфері. Рекомендації фонду стосуються, зокрема, таких проблем, як дефіцит державного бюджету, кредитна емісія. Зрозуміло, що, надаючи країнам-членам кредити, МВФ зацікавлений у їхньому поверненні в обумовлений час, для цього потрібне їхнє ефективне використання. Отже, кошти фінансових організацій можуть стати оптимальним важелем стримування негативних процесів в економіці та джерелом її стабілізації, якщо країна, що отримує іноземну економічну допомогу, має чітку програму її використання, а також перспективи повернення.

У зв'язку із вступом країн колишнього соціалістичного табору у МВФ у структурі Фонду наприкінці 1991 р. був спеціально створений новий великий підрозділ – Європейський департамент II. Сьогодні його діяльність охоплює 25 країн, квоти яких наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Квоти 25 країн з перехідною економікою (станом на 01.012.2012)

Країна	у млн. СДР	у %	Країна	у млн. СДР	у %
Країни Балтії	391,2	0,17	СНД-7	977,8	0,42
Естонія	65,2	0,03	Вірменія	92	0,04
Латвія	142,1	0,06	Азербайджан	160,9	0,07
Литва	183,9	0,08	Грузія	150,3	0,06
Країни ЦСЄ	6595,9	2,78	Киргизстан	88,8	0,04
Албанія	60	0,03	Молдова	123,2	0,05
Болгарія	640,2	0,27	Таджикистан	87	0,04
Хорватія	365,1	0,15	Узбекистан	275,6	0,12
Чехія	1002,2	0,42	СНД-5	8144,7	3,42
Угорщина	1038,4	0,44	Білорусь	386,4	0,16
Македонія	68,9	0,03	Казахстан	365,7	0,15
Польща	1688,4	0,71	Росія	5945,4	2,5
Румунія	1030,2	0,43	Туркменістан	75,2	0,03
Словаччина	427,5	0,18	Україна	1372	0,58
Словенія	275	0,12	Всього	16109,6	6,79

Джерело: Дані фінансового департаменту МВФ [1].

За період 1992-2012 рр. програма міжнародної фінансової допомоги країнам з перехідною економікою від МВФ склала 60,99 млрд. СДР (94,4 млрд. дол. США). Структура за регіонами мала такий вигляд: СНД-5 – 51%, країни ЦСЄ – 44%, СНД-7 – 3%, країни Балтії – 3% [2]. Найбільшими позичальниками серед країн з перехідною економікою за період їхнього членства в МВФ були: Росія – 25% (24 млрд. дол. США), Румунія – 20,2% (19,1 млрд. дол. США), Україна – 20,1% (18,9 млрд. дол. США) та Угорщина – 15% (14,2 млрд. дол. США).

Економічні програми МВФ головним чином спрямовані на усунення макроекономічних і структурно-інституційних диспропорцій в економіці країн з перехідною економікою. Надання зовнішньої кредитно-фінансової допомоги з боку МВФ для проведення програм стабілізації і структурної трансформації в країнах, які мали потребу у здійсненні таких радикальних заходів, направлялись на:

- скорочення бюджетного дефіциту, зменшення державних субсидій у національну економіку для обмеження бюджетних витрат;
- масштабну приватизацію неефективних сегментів народного господарства, зовнішньоекономічну переорієнтацію виробництва;
- заохочення розвитку фінансового сектора, фондового ринку, кредитно-банківських установ;
- лібералізацію режиму залучення іноземних портфельних інвестицій, переказів фінансових активів, репатріації прибутку іноземних інвесторів.

Проте для МВФ найважливішим в економічних програмах було не стільки досягнення формальних параметрів макроекономічної політики, скільки стабільність і надійність результатів реформ, зокрема середньострокових. Коли ж країна зволікає із реформами, сподіваючись коштом ресурсів МВФ покрити дефіцит бюджету, Фонд припиняє подальше кредитування «стратегічно ненадійної держави-партнера». Наприклад, такого заходу було вжито до Азербайджану, де лави державних службовців перевищували кількість усіх зайнятих у народному господарстві, а ресурси Фонду національний уряд розглядав як своєрідне джерело бюджетного фінансування.

Проте слід пам'ятати, що жорстка монетаристська антиінфляційна політика, яка висувалась як обов'язкова умова МВФ, може привести не тільки до стримування потужних чинників інфляції витрат, а й до гострої нестачі платіжних засобів у країні, внаслідок чого замість підвищення цін може виникнути частково або цілком відповідне кризове скорочення національного виробництва й неплатежі. Тому поряд із монетаристськими інструментами потрібно, поступово відновлюючи керованість економіки, переходити до використання немонетаристських інструментів, які б дозволили б стримувати інфляцію, не знижуючи національного виробництва, а сприяючи його стабілізації як в коротко-, так і в довготерміновій перспективі.

Країну, яка одержує фінансові ресурси від МВФ, не можна вважати розвинутою і цілком незалежною в політико-економічному плані. Наприклад, до умов надання допомоги МВФ належить розкриття усіх фінансово-економічних показників (у т.ч. оборонного характеру) та узгодження головних напрямків використання кредитно-фінансових ресурсів, що надаються. Крім того, «кредитори... нав'язують умови, за яких боржник перебуває у стані перманентного банкрутства, позаяк саме виконання умов різноманітних програм «стабілізації», «розвитку»,

«реконструкції», «ринкових перетворень» виключає можливість перетворення економіки слаборозвинутої країни на конкурентоспроможну» [3, с.126].

В цілому, кредитування з боку МВФ має високу «точкову» ефективність, активізуючи за сприятливих обставин «точки зростання» національної економіки та викликаючи істотний мультиплікаційний ефект, з одного боку, а з другого – формує стабілізаційну та адаптаційну економічну політику. В свою чергу, макроекономічна стабільність є необхідною передумовою для успішного здійснення будь-яких структурно-інституційних перетворень і створення згодом оптимальних умов для досягнення належного рівня внутрішнього сукупного попиту і інвестиційної активності. Тому можна сказати, що політика МВФ забезпечувала для країн з перехідною до ринку економікою унікальне поєднання фінансових ресурсів та політичних рекомендацій.

Більшість країн з перехідною економікою брали участь у програмах МВФ під час перехідного періоду, проте рівень реалізації економічних реформ між ними значно відрізнявся.

Одним чинником, що обумовив відмінності в реалізації економічних реформ, був різний рівень стартових умов (табл. 2).

Таблиця 2

Індикатори реформування економіки в постсоціалістичних країнах
(за даними МВФ та Світового банку) [4]

Країна	Початкові умови в країнах на початку перехідного періоду			Досягнуті результати за 1989 –1998 рр.			
	Дохід на душу населення 1989 р. (дол.)	Різниця між офіційним валютним курсом та на чорному ринку 1990 р., (%)	Індекс початкових умов	Рік в якому виробництво було найменшим	Середнє зростання виробництва	Рік в якому виробництво було найбільшим	Співвідношення виробництва 1998р. до початкового
1	2	3	4	5	6	7	8
Країни Балтії	7973		-0,2				
Естонія	8900	1828	-0,4	1994	4,3	1989	0,89
Латвія	8590	1828	-0,2	1993	3,0	1989	0,64
Литва	6430	1828	0	1994	4,5	1990	0,71
Країни ЦСЄ	5760		2,6				
Албанія	1400	434	2,1	1992	6,3	1989	0,96
Болгарія	5000	921	2,1	1997	4,0	1989	0,72
Хорватія	6171	27	2,5	1993	3,1	1989	0,82
Угорщина	6810	46,7	3,3	1993	3,0	1989	0,95
Македонія	3394	27	2,5	1995	2,5	1989	0,57
Польща	5150	277	1,9	1991	5,2	1998	1,23
Румунія	3470	728	1,7	1992	0,7	1989	0,82
Словаччина	8000	185	2,9	1993	5,7	1998	1,00

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8
Словенія	9200	27	3,2	1992	3,8	1989	1,00
Чехія	9000	185	3,5
СНД-7	4191		-0,6				
Вірменія	5530	1828	-1,1	1993	5,4	1989	0,53
Азербайджан	4620	1828	-3,2	1995	5,4	1989	0,50
Грузія	5590	1828	-2,2	1994	6,7	1989	0,48
Киргизстан	3180	1828	-2,3	1995	4,6	1989	0,66
Молдова	4670	1828	-1,1	1998	...	1989	0,42
Таджикистан	3010	1828	-2,9	1996	3,7	1989	0,45
Узбекистан	2740	1828	-2,8	1995	2,3	1990	0,88
СНД-5	5954		-1,9				
Білорусь	7010	1828	-1,1	1995	7,0	1989	0,81
Казахстан	5130	1828	-2,5	1998	...	1989	0,69
Росія	7720	1828	-1,1	1998	...	1989	0,61
Туркменістан	4230	1828	-3,4	1997	4,5	1989	0,45
Україна	5680	1828	-1,4	1997	0,8	1989	0,42

Крім того, незважаючи на ряд спільних рис, були відмінності в економічних системах та механізмах здійснення економічних реформ, що призвели до різних способів функціонування державних та приватних інституцій.

Враховуючи стан, в якому були країни з перехідною економікою на початку 90-х, МВФ знаходився в складній ситуації, яка вимагала поєднання грошово-кредитної і податково-бюджетної політики плюс декілька компонентів структурних реформ, спрямованих на підвищення попиту і відкриття світової торгівлі. Програми МВФ були спрямовані в основному на такі аспекти:

- лібералізація цін;
- конвертованість валюти;
- відмову від центрального планування;
- приватизацію та реструктуризацію.

Заходи, які були прийняті, спричинили в деяких країнах Східної Європи підвищення цін, яке за розміром перевищило найбільш песимістичні прогнози. Ліквідність грошових активів, що зросла за роки централізованого планування і спричинила інфляцію, була одразу лібералізована. На початку перехідного періоду середній рівень річної інфляції становив 450% у країнах Центральної та Східної Європи, близько 900% в країнах балтійського регіону і понад 1000% у СНД.

Оцінити перехідний період вперше спробував Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) в 1994 році. Було запропоновано шість загальних показників, які охоплювали три основні аспекти: підприємство

(включаючи приватизацію малих і великих), ринки і торгівлю (лібералізацію цін і конкуренцію) та фінансову організацію (банківські реформи). Вони оцінювались за шкалою від 1 до 4, де 1 означає відсутність прогресу, а 4 – країна добилася значного прогресу в деяких аспектах переходу («типові промислово розвинені країни»). З того часу система підрахунків була змінена двічі: в 1995 році був доданий «плюс» прирівнюючи політику і продуктивність стандартів з інтересами промислово розвинених країн, а в 1997 було введено «мінус» з метою забезпечення тонких відмінностей між різними категоріями. Кількість індикаторів також було розширено, так у 1995 році показник лібералізації цін і конкуренції був розділений на дві складові: лібералізація цін та конкурентна політика. У тому ж році, була додана додаткова категорія – ринки цінних паперів і небанківські фінансові установи. У 1999 році відбулося значне розширення, і був введений набір інфраструктурних показників які охоплюють п'ять підгалузей: телекомунікації, електроенергетику, залізничний транспорт, дороги і воду.

Оцінювання реформ базувались на експертних оцінках, які перевірялися на предмет відповідності експертами інших країн. Поєднання цього оцінювання дозволило створити єдиний комплексний показник.

В табл. 3 наведено інтегровані індикатори реформування в постсоціалістичних країнах станом на 2010 р., розрахованих за методикою ЄБРР. З наведених даних видно, що найбільший прогрес був досягнутий у лібералізації цін, потім у приватизації та зовнішній торгівлі.

Таблиця 3

Показники стану реформування економіки країн у 2010 році [5].

Країна	Населення, (млн. чол.)	Частка приватного сектора у ВВП, (%)	Підприємництво			Ринки і торгівля			Фінансові інститути		Інфраструктура
			Велико-масштабна приватизація	Дрібномасштабні приватизації	Управління та реструктуризація підприємств	Лібералізація цін	Торгівля та валютна система	Конкурентна політика	Банківська реформа та лібералізація процентних ставок	Ринки цінних паперів та небанківські фінансові установи	Загальні реформи інфраструктури
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Країни Балтії											
Естонія	1,3	80	4	4+	3	4+	4+	4-	4	4-	3+
Латвія	2,3	70	4-	4+	3	4+	4+	3+	4-	3	3
Литва	3,4	75	4	4+	3	4+	4+	3+	4-	3+	3
Країни ЦСЄ											
Албанія	3,2	75	4-	4	2+	4+	4+	2	3	2-	2+
Болгарія	7,6	75	4	4	3-	4+	4+	3	4-	3	3
Хорватія	4,4	70	3+	4+	3	4	4+	3	4	3	3

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Угорщина	10	80	4	4+	4-	4+	4+	3+	4-	4	4-
Македонія	2	70	3+	4	3-	4+	4+	2+	3	3-	3-
Польща	38	75	4-	4+	4-	4	4+	3+	4-	4	3+
Румунія	21,7	70	4-	4-	3-	4+	4+	3	3+	3	3+
Словаччина	5,4	80	4	4+	4-	4+	4+	3+	4-	3-	3+
Словенія	2	70	3	4+	3	4	4+	3-	3+	3	3
СНД-7											
Вірменія	3,2	75	4-	4	2+	4+	4+	2	3	2-	2+
Азербайджан	8,4	75	2	4-	2	4	4	2	2+	2-	2
Грузія	4,5	75	4	4	2+	4+	4+	2	3-	2-	3-
Киргизстан	5,1	75	4-	4	2	4+	4+	2	2+	2	2-
Молдова	3,4	65	3	4	2	4	4+	2+	3	2	2+
Таджикистан	6,8	55	2+	4	2	4	3+	2-	2+	1	2-
Узбекистан	26	45	3-	3+	2-	3-	2	2-	2-	2	2-
СНД-5											
Білорусь	9,7	30	2-	2+	2-	3+	2+	2	2+	2	1
Казахстан	15,7	65	3	4	2	4	4-	2	3-	3-	3-
Росія	142,2	65	3	4	2+	4	3+	2+	3-	3	3-
Туркменістан	6,5	25	1	2+	1	3-	2	1	1	1	1
Україна	46,6	60	3	4	2+	4	4	2+	3	3-	2+

Найнижчі досягнення у реформуванні конкурентної політики, ринку цінних паперів та небанківських фінансових установ. Найкращі показники в Угорщині, найгірші – в Туркменістані.

В реалізації економічних реформ важливу роль відіграли і міжнародні фінансові організації – МВФ та Світовий банк.

Міжнародними експертами був проведений емпіричний аналіз залежності між програмами МВФ та економічними реформами в постсоціалістичних країнах за період 1994-2009 рр. [6].

Реалізацію економічних реформ оцінювали на основі індикаторів ЄБРР, що розраховуються щорічно на основі відстеження ходу економічних та інституційних реформ по восьми напрямках (що відмічались вище): приватизація великих підприємств; мала приватизація; політика в області конкуренції; реструктуризація підприємств та корпоративне управління; лібералізація цін; валютна лібералізація та лібералізація торгівлі; банківська реформа; реформа ринку цінних паперів. Крім того, в якості змінних розглядалися ВВП на душу населення, кількість програм МВФ, тривалість поточних програм, рік перегляду квот, щорічні виплати МВФ, інфляція, безробіття, співвідношення зовнішнього боргу та експорту, зростання ВВП, умови громадського сектора,

демократія, прихильність голосування ООН, загальні умови та індекс економічної реформи [7].

До незалежних змінних відносили кількість структурних вимог у програмах МВФ. Під структурними умовами розуміли цілі та вимоги, встановлені МВФ в залежності від попередніх заходів, ефективності структурних критеріїв та тестування. Часто ці умови вимагали від уряду конкретних дій, наприклад, могли визначати кількість державних службовців, які мають будуть звільнені у встановлений час, список державних підприємств, що підлягають приватизації, а також прописати детальні заходи, за допомогою яких їх потрібно реформувати і реорганізувати.

Інформація про структурні зміни уведена до бази даних МВФ, яка кодує 263 програми підписані в період з 1994 по 2009 р. Кількість структурних умов в середньому складає 15,5 на програму, проте є програми з кількістю умов більше 50 (Україна в 1998 р. підписала програму з МВФ, яка містила 51 умову) [6].

Була розроблена регресійна модель для визначення взаємозв'язків між прогресом економічних реформ і кількістю структурних умов МВФ, в якій враховувався і часовий лаг між реєстрацією програми та реалізацією рішень. В результаті дослідники дійшли до цікавого висновку, що чим більше число структурних умов в межах програм МВФ, тим більше це перешкоджає прогресу економічних реформ. Логіка такого твердження може бути пояснена тим, що визначені структурні умови вимагали жорстко визначених політичних інструментів та інституційних механізмів, що означало втрату гнучкості уряду щодо використання та врахування особливих місцевих умов та інтересів.

У моделі коефіцієнт оцінки змінної, що представляє кількість умов, є негативним і статистично значущим. Це означає, що менша кількість структурних умов щодо державного сектору в певній програмі МВФ співвідноситься з більш широкими економічними реформами в країні протягом року після підписання угоди з МВФ, навіть після врахування ряду інших показників, основні з яких: глибина економічної кризи і масштаби економічних реформ в момент прийняття програми [6]. Тобто кількість структурних умов впливає на рівень реалізації реформ в перші роки після прийняття рішення про надання кредиту.

Висновки. Отже, кредити МВФ, що супроводжуються вимогами щодо здійснення політики макроекономічної стабілізації, є одночасно фінансовими ресурсами та регуляторами щодо проведення відповідної макроекономічної політики. Програми МВФ спрямовані на посилення міжнародної співпраці, збільшення зайнятості, структурні та інституційні зміни в економіці, активізують за сприятливих умов «точки зростання» національної економіки та викликають мультиплікаційний ефект. Співробітництво з МВФ позитивно відображається на позиції країни, яку

дають міжнародні рейтингові агенції, що, в свою чергу, виступає способом залучення іноземних інвестицій, що впливає на стабільність і зміцнення економічного середовища.

В той же час встановлення МВФ великої кількості цілей та вимог, що звужують можливості регулювання національного уряду, може перешкоджати економічним реформам та приводити до значних соціальних витрат.

Необхідне конструктивне використання фінансової та технічної допомоги від МВФ. А передбачення макроекономічних наслідків реалізації фінансово-економічних заходів МВФ можливе лише за умови ретельного вивчення світового досвіду проведення стабілізаційних програм МВФ, а також врахування національних соціально-економічних і політичних особливостей, конкретної макроекономічної і фінансової ситуації.

Використані джерела інформації:

1. The IMF's 2008 Quota and Voice Reforms Take Effect. PR No. 11/64 (Реформи квот и прав голоса МВФ 2008 года вступают в силу). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imf.org/external/np/sec/pr/2011/pr1164.htm.
2. Фінансові дані по країнам-членам МВФ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin1.aspx>.
3. Бураковський І.В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України / І.В. Бураковський, О.В. Плотніков. – Харків: Фолю, 2009. – 299 с.
4. The Transition Economies After Ten Years, Social Science Research Network. Fisher S., Sahay R. (2000). Fisher S., Sahay R. (2004), Transition Economies: The role of institutions and initial conditions, Calvo Conference. Gelb A. et al. (1997), Circumstance and choice: The role of initial conditions and policies in transition economies, International Monetary Fund.
5. European Bank for Reconstruction and Development, Transition Report 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ebrd.com
6. Woo, Byungwon. 2010. The Strategic Politics of IMF Conditionality. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://147.142.190.246/joomla/peio/files2012/papers/Woo_2%2001.10.11.pdf.
7. Reform scores and economic data from the European Bank of Reconstruction and Development (EBRD). IMF program-specific data collected by authors. Democracy scores calculated from (Jagers & Gurr 1995). UN voting data from Erik Gartzke's Affinity of Nations Index, version 4.0; Reform scores and economic data from the European Bank of Reconstruction and Development (EBRD). IMF program - specific data collected by authors. Robust standard errors in parentheses; Woo, Byungwon. 2010. The Strategic Politics of IMF Conditionality.